

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.074.784.2

DOI href="https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-9">https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-9

Юлія ПАНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2359-8546

аспірантка творчої аспірантури

Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
(Одеса, Україна) panutyuliya1608.new@gmail.com**ОДЕСЬКИЙ МУЗИЧНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ САЛОН: ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ**

У статті досліджується музично-літературний салон, як популярне мистецьке явище у культурному середовищі сучасної Одеси. Підкреслюється, що питання формування естетичних смаків глядацької аудиторії, що є складовою загальної культури, постає досить гостро, і однією з можливостей її вирішення є відродження салонного мистецтва.

Салонна культура як форма організації культурного життя суспільства орієнтована на високі зразки художнього мистецтва та відповідає за естетичний розвиток суспільства. В соціально-культурних умовах життя Одеси музично-літературні салони завжди були джерелом важливих художніх ідей та мали особливого значення.

На відміну від загальних тенденцій музичне класичне мистецтво продовжує ґрунтуватись на еталонах попередньої доби – академізмі. Поєднання класичних академічних форм мистецтва та форм сучасного мистецтва формує нові течії, більш цікаві для глядачів з застосуванням мультимедійних технологій, візуальних ефектів тощо. Ці засади додають креативність, динамічність, яскравість, що призводить до підвищення якості концертів/вистав. Одним з цікавих нових сучасних заходів в Одесі є творчий проект Ю. Панченко Музично-літературний салон «Bel canto», створений у жовтні 2021 року. Задумана та розроблена програма творчого проекту має академічну направленість, розрахована на камерні зали і тягнє до формату «театралізований концерт».

В соціально-культурних умовах сучасного життя салонне мистецтво має унікальну властивість за допомогою музичної комунікації занурювати людину в особливий стан, своєрідний культурний транс, де у просторі художніх образів, по той бік реальності, слухач потрапляє в чудовий світ, в якому відпочиває душею і тим самим знаходить нові сили подолання дійсності. Отже, активна творча діяльність у сфері салонного мистецтва робить значний внесок у розвиток культурного рівня суспільства, сприяє створенню системи духовних цінностей людини. Творчий проект музично-літературного салону «BEL CANTO» отримав позитивні відгуки публіки і впевнено продовжує відродження традицій салонного мистецтва.

Ключові слова: салонне мистецтво, салон, музично-літературний салон, комунікація, концерт.

Yuliia PANCHEKO,

orcid.org/0000-0003-2359-8546

Graduate students at the Creative Postgraduate School

Odessa National Music Academy of A. V. Nezhdanova

(Odessa, Україна) panutyuliya1608.new@gmail.com

ODESSA MUSIC AND LITERATURE SALON: REVIVAL OF TRADITIONS

The article examines the musical and literary salon as a popular artistic phenomenon in the cultural environment of modern Odessa. It is emphasized that the question of the formation of aesthetic tastes of the audience, which is a component of general culture, is quite acute, and one of the possibilities for its solution is the revival of salon art.

Salon culture as a form of organization of the cultural life of society is oriented towards high examples of artistic art and is responsible for the aesthetic development of society. In the socio-cultural life conditions of Odessa, musical and literary salons have always been a source of important artistic ideas and had a special significance.

Contrary to general trends, classical music art continues to be based on the standards of the previous era - academicism. The combination of classical academic art forms and modern art forms new currents, more interesting for the audience with the use of multimedia technologies, visual effects, etc. These principles add creativity, dynamism, brightness, which leads to an increase in the quality of concerts/exhibitions. One of the interesting new modern events in Odessa is the creative project of Yulia Panchenko Music and Literary Salon "BEL CANTO", created in October 2021. The conceived and developed program of the creative project has an academic orientation, is designed for chamber halls and gravitates towards the "theatrical concert" format. In the socio-cultural conditions of modern life, salon art has the unique property of using musical communication to immerse a person in a special state, a kind of cultural trance, where in the space of artistic images, on the other side of reality, the listener enters a wonderful world in which the soul rests and thereby finds

new forces to overcome reality. Therefore, active creative activity in the field of salon art makes a significant contribution to the development of the cultural level of society, contributes to the creation of a system of spiritual values of a person. The creative project of the musical and literary salon "BEL CANTO" received positive feedback from the public and confidently continues the revival of salon art traditions.

Key words: *salon art, musical and literary salon, communication, concert.*

Постановка проблеми.

У 20-ті роки ХХІ тисячоліття в умовах пандемії значно змінилися форми комунікації у багатьох країнах світу, що особливо позначилося на сфері мистецтва. Відсутність традиційного контактування, неможливість проведення масових культурних заходів, потреба у зв'язку виконавців з глядачем підштовхнула суспільство до пошуку нових прогресивних засобів спілкування. Позитивність онлайн-платформи, що не має кордонів, не обмежує у часі і просторі, безсумнівна, утім вона не може повністю замінити особисте людське спілкування. Жахливі події, що розпочалися в Україні 24 лютого 2022 року, внесли кардинальні зміни до суспільного життя країни, і це в особливій мірі торкнулось сфери культури. За даних обставин отримало поштовх до оновлення салонне мистецтво, яке безперечно має тісний зв'язок з процесами українського національного відродження. Музично-літературні салони, як одна з основних форм комунікації у європейських країнах ХVІІІ-ХІХ ст., втративши своє значення у ХХ ст., у наш час набули нові риси і стали невід'ємною частиною культурного життя країни.

Аналіз літератури. Питання феномену європейського салонного мистецтва ХVІІІ-ХІХ ст., його вплив на розвиток культури та на формування естетичних уподобань інтелігенції, неодноразово ставали предметом наукових розвідок вітчизняних музикознавців. Так, у дисертації О. Антонєць досліджується проблема еволюції салонної музики з загальною картиною походження, виявленням її особливостей, закономірностей та етапів розвитку в європейській культурі (Антонєць, 2006). Дисертація О. Андріянової присвячена явищу салонності у ХІХ столітті, розглядається салонна культура території Наддніпрянської України ХІХ ст., окрема увага приділяється вивченню особливостей салонності одеського регіону ХІХ ст. (Андріянова, 2007). У статті Н. Фещак, салонність інспірується як фактор розвитку українського квартетного жанру і як природний реалізатор квартетної форми виконавства (Фещак, 2011); у статті Л. Ігнатової вводиться у сучасний науковий дискурс проблематика салонної культури, що продемонстровано на аналізі роботи київського музичного салону готельно-ресторанного комплексу Zaleski (Ігнатова, 2013);

статтю В. Нечипуренко присвячено комунікативним особливостям жанру *mélodie* та французької салонної культури другої половини ХІХ століття (Нечипуренко, 2019). Зазначимо, що відродження української салонної культури у сучасних реаліях, його особливості, традиційні та нові функції, й досі активно не висвітлюються у науковому просторі України. Отже, вивчення особливостей салонного мистецтва у ХХІ столітті є актуальним питанням вітчизняного музикознавства.

Мета статті – дослідження музично-літературного салону, як мистецького явища у культурному середовищі сучасної Одеси.

Виклад основного матеріалу.

У ситуації сучасної загальної культурної кризи, проблема виховання культурної особистості, що має стійку систему ціннісних орієнтацій та здатна свідомо будувати свої відносини до природи, суспільства, інших людей, самої себе, прагне творчої самореалізації у всіх сферах діяльності, видається надзвичайно важливою. Питання формування естетичних смаків глядацької аудиторії, що є складовою загальної культури, постає досить гостро, і однією з можливостей її вирішення є відродження салонного мистецтва.

Салонна культура як форма організації культурного життя суспільства орієнтована на високі зразки художнього мистецтва та відповідає за естетичний розвиток суспільства. Організатори салонних заходів, розуміючи важливість даної форми діяльності, ставлять перед собою мету відродження традицій. Як мистецьке явище салони стали широко відомими вже у ХVІ-ХVІІ століттях. Період кінця ХVІІІ та середини ХІХ ст. вважаються золотим віком салонного музичного мистецтва. У теплій атмосфері вітальні можна було приємно провести час зі знайомими, послухати музику, обговорити витвори мистецтва та насолодитися камерним спілкуванням в неформальній обстановці. Саме у салонах суспільство знайомилось з культурою інших країн, з новими творами та знаменитими виконавцями.

Мистецтво – одна з найважливіших частин життя будь-якої людини. Впустивши його у своє серце можна поліпшити духовний світ людини. Вплив мистецтва на особистість важко і практично неможливо переоцінити. Воно мотивує, створює міцну базу моральних цінностей, приживляє

здатність бачити і милуватися прекрасним. Особливо актуальними питання необхідності мистецтва виявились у наш час. Світова пандемія COVID-19 суттєво позначилася на розвитку культури і мистецтва; введені МОЗ правила проведення масових заходів під час карантину змінилися усі форми комунікації. Внаслідок означених обмежень з'явилася потреба у заміні великих концертних приміщень на «камерні» зали, на *салони*. Салонне мистецтво, поширене у Європі XVIII–XIX ст., у новому сучасному форматі набуло популярності у XXI ст. У багатьох містах України салони також стали важливими осередками мистецького життя, орієнтованими на виховання естетичних смаків та розвиток культурного рівня населення.

В соціально-культурних умовах життя Одеси музично-літературні салони завжди були джерелом важливих художніх ідей та мали особливого значення. Одним з цікавих сучасних заходів є творчий проект Ю. Панченко Музично-літературний салон «BEL CANTO», створений у жовтні 2021 року. Для його реалізації був обраний Одеський Літературний Музей, розташований в історичному центрі Одеси (вул. Ланжеронівська, буд. 2).

Одеський Літературний Музей вже протягом багатьох десятиріч вважається одним з культурних осередків Одеси, установою, яка репрезентувала та репрезентує сьогодні високий етап історії, музики та літератури. Крім постійно діючої експозиції, в музеї регулярно проводяться виставки, присвячені ювілеям письменників, а також літературні вечори, концерти класичної та джазової музики, презентації книг, конференції, вечори та художні виставки.

Музей розташований у колишньому палаці князя Д. І. Гагаріна. Будівля побудована за проектом архітектора Л. Оттона на початку п'ятдесятих років XIX століття. Інтер'єри палацу поєднують різні архітектурні стилі: класицизм, бароко та ампір. Історики стверджують, що у парадній «Золотій залі» давав концерт угорський композитор та піаніст Ференц Ліст у своєму прощальному турне (коли завершував кар'єру піаніста).

1898 року міська дума, що орендувала палац у Гагаріних, передала будинок Одеському літературно-артистичному товариству, до якого входили художники, письменники, музиканти, актори, а також лікарі, адвокати та інші громадяни, що цікавились мистецтвом. Серед його засновників були прославлений фейлетоніст, «король фейлетону» В. Дорошевич, одеські художники Є. Буковецький та П. Нілус; знамениті члени – І. Бунін, В. Жаботинський, К. Чуковський, історик Одеси

О. Дерібас. Товариство складалось з літературної, музичної та художньої секції, існувало з 1899 по 1904 р. (літературно-музичні вечори влаштовувались до 1903 р.), на засіданнях неодноразово виступали М. Заньковецька, М. Кропивницький, П. Саксаганський.

Переважним фактором обрання саме цього місця виявився факт, що в музеї знаходиться одна з найкращих залів для проведення класичних концертів – Золота зала Одеського Літературного Музею. Це велике приміщення площею 210 кв. м, висота стелі 10 м., має прямокутну форму та закінчується еркером із п'ятьма арокними вікнами. Зала має систему кондиціонування (холод-тепло), тому концерти можуть відбуватися круглий рік. Акустика зали придатна для виконання класичної музики, проте впродовж останніх років існувала проблема з роялем. За ініціативою організаторів проекту «BEL CANTO» та ректора Одеської національної музичної академії професор О. Л. Олійника це питання було вирішено. 23 вересня 2021 року біла підписана угода про співпрацю між двома культурними закладами – ОНМА ім. А. В. Нежданової та Одеським Літературним Музеєм, у результаті якої до Літературного музею із запасників академії було передано рояль «Блютнер» 1970 року.

Нагадаємо етимологію дефініції «бельканто»: (іт. *bel canto* – прекрасний спів) – стиль вокального виконання, особливо поширений в італійському оперному мистецтві XVII–XIX ст. Стиль бельканто вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом, бездоганної кантилени, віртуозної колоратури, майстерного філірування, тривалого дихання, виняткової мелодійної зв'язаності, легкості та вишуканості голосоутворення, емоційної насиченості співу (Словник-довідник музичних термінів, 2022) Вокальний стиль бельканто, співоча школа якого заснована на використанні найбільш природних для голосового апарату прийомах, вважається академічним. Отже, назва музично-літературного салону «BEL CANTO» цілком відповідає пріоритетному напрямку творчого проекту: класичне музичне мистецтво та опера у форматі музичного салону.

Автор даного дослідження у процесі активної творчої діяльності проводив певні експериментування з новими концертно-мистецькими формами. У період з 2010 по 2022 рік було створено та проведено понад 100 концертних заходів. Власний досвід спровокував пошуки дослідження у напрямку розуміння етимології дефініції «концерт».

Перш за все «концерт» означає публічне комерційне (чи благодійне) виконання музики за напе-

ред оголошеною програмою одним чи декількома музикантами в спеціально пристосованому приміщенні. Утвердився у XVIII ст. завдяки зростаючому інтересу до інструментальної музики (Сюта, 2008: 535). Попередниками концерту вважаються різного роду змагання стародавньої Греції та Риму, зокрема й у художньо-виконавському мистецтві. У Середньовіччі (до другої половини XVIII століття) концерт отримав музично-виконавчий характер, проводився у закритій формі, був розрахований на невелике коло спеціально запрошених осіб, переважно аристократичного походження.

Концерти у своєму різноманітті відрізняються:

- за природою виконання* – вокальні, інструментальні, пластичні, мовні;
- за жанром* – філармонічні, естрадні, літературні, хореографічні та збірні (змішані);
- за соціальним призначенням* – звичайні, святкові, благодійні;
- за змістом* – тематичні та нетематичні;
- за складом глядачів* – дитячі, дорослі, змішані;
- за часом* – ранкові, денні та вечірні або концертні марафони (тривалі протягом доби).

За певними параметрами, залежно від репертуару, концерти прийнято розділяти на філармонічні (від грецького *phileo* – люблю і *harmonia* – гармонія) та естрадні (від латинського *stratum* – настил, поміст).

У свою чергу існує певна класифікація філармонічних концертів:

- симфонічні: концерти симфонічних оркестрів, що виконують симфонії, кантати, ораторії, сюїти, увертюри, сцени з музичних вистав тощо. Можуть проводитися за участю солістів-вокалістів, інструменталістів або хору;
- камерні: концерти камерних оркестрів або ансамблів, що виконують музичні твори малих форм – сонати, тріо, квартети, квінтети і т. ін. Камерні концерти можуть проводитися за участю солістів-вокалістів або інструменталістів;
- концерти хорових, танцювальних колективів: хор, капела, ансамбль пісні та танцю, ансамбль танцю тощо;
- концерти духових оркестрів, оркестрів чи ансамблів народних інструментів;
- концерти сольних виконавців з класичним репертуаром: читців – майстрів художнього слова, артистів-вокалістів (оперних та камерних), солістів-інструменталістів, артистів балету. Вони можуть проводитися у супроводі акомпаніаторів-концертмейстерів, ансамблів та оркестрів;
- музично-літературні концерти, у яких виконуються музичні та літературно-драматичні твори за участю інструменталістів, вокалістів, читців (майстрів художнього слова), артистів балету;

– концерти-лекції: тематичні лекції про творчість композиторів, письменників, видатних виконавців, про музичні та літературні твори, що супроводжуються виконанням відповідних творів та уривків з них.

У сучасному вимірі концерт – це один з видів соціальної комунікації, яка виявляється у потребі кожної людини. Зазначимо, що проблемами комунікації музичної комунікації як системи активно займається доктор мистецтвознавства, професор Ю. В. Ніколаєвська. Вона підкреслює, що «у нових процесах комунікації відбувається переформування самої особистості, з чим пов'язаний вельми широке коло культурних функцій: від необхідного людині в певних типах культури відчуття власного окремого буття до самопізнання» (Ніколаєвська, 2021: 19).

На відміну від загальних тенденцій музичне класичне мистецтво продовжує ґрунтуватись на еталонах попередньої доби – академізмі. Поєднання класичних академічних форм мистецтва та форм сучасного мистецтва формує нові течії, більш цікаві для глядачів з застосуванням мультимедійних технологій, візуальних ефектів тощо. Ці засади додають креативність, динамічність, яскравість, що призводить до підвищення якості концертів/вистав. Різноманітні види концертів мають неоднакову привабливість для глядача (масштабність видовища), що характеризується відвідуваністю заходів. Особливо актуальними у наш час стали театралізовані концерти-лекторії (бесіди), коли у невимушеній манері слухачеві надаються певні знання. Такі концерти несуть у собі не тільки естетичну місію, але й, що особливо важливо, просвітницьку функцію. Задумана та розроблена програма творчого проекту музично-літературний салон «BEL CANTO» має академічну направленість, розрахована на камерні зали і тягнє до формату «театралізований концерт».

Програма першого сезону творчого проекту включала 9 концертних одиниць, проте за трагічних обставин у зв'язку з інтервенцією РФ на територію України було відпрацьовано лише три: концерт-відкриття салону «Belcanto» 24.10.2021 (<https://www.youtube.com/watch?v=nXXQKmgUIVg>); музично-літературна вистава «Нерозділене кохання» 28.11.2021 (https://www.youtube.com/watch?v=P-zSYb_XDLg); концерт пам'яті Народної артистки України Галини Поліванової «Зірки нам лагідні сяяли» 26.12.2021 (<https://www.youtube.com/watch?v=euoxshn4uRA>).

Життя українців з 24 лютого 2022 року кардинально змінилось, на певний час були скасовані усі творчі заходи. Тривожність, психологічне навантаження, емоційний голод тримають суспільство

у стані постійного стресу протягом усього періоду ведення воєнних дій на території нашої країни. Одним з засобів справитися із цим стресом за порадами психологів завжди було мистецтво; це найпотужніший інструмент впливу на свідомість людей, джерело важливих художніх форм та ідей. Концертна діяльність у Україні була поновлена, і першого жовтня 2022 розпочався другий сезон Музично-літературного салону «BEL CANTO», який триватиме до червня 2023 року. Програма творчого проекту складається з 9 концертів: концерт-відкриття «Парад оперних дуетів» 1.10.2022 (<https://www.youtube.com/watch?v=WFd5Qgc58-Y>); концерт «Шекспір у музиці» 29.10.2022 (<https://www.youtube.com/watch?v=6xLl3EC9bsI&feature=youtu.be>); концерт «Всесвіт Верді» 26.11.2022 (https://www.youtube.com/watch?v=_9Jh7wRF7KY); Різдва́ний концерт «Опера. Оперета. Мюзикл. Джаз» 24.12.2022; «Планета Опера. Німеччина Gala» 28.01.2023; «Планета Опера. Америка Gala» 26.02.2023; Концерт до Міжнародного Дня Театру «Оперний переполох» 25.03.2023; «Портрет відомого незнайомця Джакомо Пучіні» 29.04.2023; Музично-поетична вистава «Одного разу у Парижі» 27.05.2023; Концерт до Дня Конституції України «Розквітне барвами Земля» 24.06.2023 р.

Музично-літературний салон «BEL CANTO» отримав дуже позитивні відгуки і завоював при-

хильність одеської аудиторії. Не зважаючи на складну ситуацію в Україні творча діяльність повинна активно продовжуватись і виконувати свої функції.

Висновки. Художня культура постає невичерпним джерелом розвитку та ушляхетнення людини. Формування ціннісного тезаурусу людської свідомості є основною метою музичного мистецтва, тому й особливим критерієм нашої творчої відповідальності – перед сучасниками, і перед історією, перед наступними поколіннями, які повинні успадкувати не лише накопичені знання, а й світло духовності.

В соціально-культурних умовах сучасного життя салонне мистецтво має унікальну властивість за допомогою музичної комунікації занурювати людину в особливий стан, своєрідний культурний транс, де у просторі художніх образів, по той бік реальності, слухач потрапляє в чудовий світ, в якому відпочиває душею і тим самим знаходить нові сили подолання дійсності. Отже, активна творча діяльність у сфері салонного мистецтва робить значний внесок у розвиток культурного рівня суспільства, сприяє створенню системи духовних цінностей людини. Творчий проект музично-літературного салону «BEL CANTO» отримав позитивні відгуки публіки і впевнено продовжує відродження традицій салонного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріянова О. В. Салонність як основа музичного життя Росії та України XIX ст. (Дис. ... канд. мистецтвознавства). Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2007. 198 с.
2. Антонєць О. А. Еволюція салонної музики в європейській культурі. (Дис. ... канд. наук). Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського, Харків, 2006. 244 с.
3. Бельканто. Словник-довідник музичних термінів. URL: https://slovyk.me/dict/music_terms/%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE
4. Ігнатова Л. П. Музичний салон як феномен сучасної культури. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. 2013. № 1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586671.pdf>
5. Нечепуренко В. Mélodie і французька салонна культура другої половини XIX века (о специфике коммуникации жанра). URL: <https://glieracademy.org/wp-content/uploads/2019/05/51-15-Nechepurenko.pdf>
6. Ніколаєвська Ю. В. Музична комунікація як інтерпретативний феномен (на матеріалі творчості XX-початку XXI ст.). (Ареф. дис... доктора мистецтвознавства). Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2007. 38 с.
7. Сюта Б. Концерт. *Українська музична енциклопедія*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, 2008. Т. 2. С. 535–537.
8. Фецак Н. М. Салонність як фактор розвитку українського квартетного жанру. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : щокварт. наук. журн.* Київ: Міленіум, 2011. № 4. С. 191–194.

REFERENCES

1. Andriyanova O. V. Salonnist' yak osnova muzychnoho zhyttya Rosiyi ta Ukrayiny XIX st. [Salonism as the basis of the musical life of Russia and Ukraine in the 19th century.] Diss. ... candidate of art studies. Odessa National Academy of Music named after A. V. Nezhdanova, 2007. 198 p. [in Ukrainian].
2. Antonets' O. A. Evolyutsiya salonnoyi muzyky v yevropeys'kyy kul'turi. [Evolution of salon music in European culture.] Diss. ... candidate of sciences. Kharkov State University of Arts. I.P. Kotlyarevskyi, Kharkiv, 2006. 244 p. [in Ukrainian].
3. Bel'kanto. Slovyk-dovidnyk muzychnykh terminiv. [Dictionary-handbook of musical terms]. URL: https://slovyk.me/dict/music_terms/%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE [in Russian].

4. Ihnatova L. P. Muzychnyy salon yak fenomen suchasnoyi kul'tury. [Music salon as a phenomenon of modern culture]. Proceedings. Series: Art history. 2013. No. 1. CURL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586671.pdf> [in Ukrainian].

5. Nechepurenko V. Mélodie i frantsuzskaya salonnaya kul'tura vtoroy poloviny XIX veka (o spetsifike kommunikatsii zhanra). [Mélodie and French salon culture of the second half of the 19th century (on the specifics of genre communication)]. URL: <https://glieracademy.org/wp-content/uploads/2019/05/51-15-Nechepurenko.pdf> [in Russian].

6. Nikolayevs'ka Y. V. Muzychna komunikatsiya yak interpretatyvnyy fenomen (na materialy tvorchosti XX -pochatku XXI st.). [Musical communication as an interpretive phenomenon (on the material of creativity of the 20th and early 21st centuries)] Aref. dis... of a doctor of art history. Odessa National Academy of Music named after A. V. Nezhdanova, 2007. 38 p. [in Ukrainian].

7. Syuta B. Kontsert. [Concert]. Ukrainian musical encyclopedia. Kyiv: Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. Rylskoho, 2008. Vol. 2, pp. 535–537 [in Ukrainian].

8. Feshchak N. M. Salonnist' yak faktor rozvytku ukrayins'koho kvartetnoho zhanru. [Salonism as a factor in the development of the Ukrainian quartet genre]. Bulletin of the State Academy of Managers of Culture and Arts: quarterly. of science journal Kyiv: Millennium, 2011. No. 4. pp. 191–194 [in Ukrainian].